Sarusi Kiss Béla

Elképzelések a bányavárosok védelméről 1552–1553

Buda 1541-ben bekövetkezett elestét követően (az 1542-es visszafoglalási kudarc után) a török már módszeresen igyekezett a magyarországi hódoltatott területet tágítani, ami azt eredményezte, hogy 1552 nyarán sorra kerültek oszmán kézre a Nógrád és Hont megyei várak (Drégely [Hont, július 9.], Szécsény, Hollókő, Buják [július 19.], Ság [Hont] és Balassagyarmat [július folyamán]).[1] A török fenyegető közeledése vezetett arra, hogy a bécsi döntéshozók azon kezdtek gondolkozni, hogy az immár az alsó-magyarországi bányavárosok (Körmöc-, Beszterce-, Selmec-, Új-, Baka-, Libet- és Bélabánya) előterébe került török előnyomulást hogyan lehet feltartóztatni. Ennek a gondolkodásnak első terméke az a vitaindító irat, amely a bányavárosok védelmének rendszerére vonatkozóan az Udvari Kamara felkérésére készült.[2] A véleményes javaslatot az Alsó-ausztriai Kamara egy, valószínűleg a helyi viszonyokról is ismeretekkel rendelkező szakembere (személye az iratból nem derül ki), 1552. július 18-án írta. A terület hadászati-hadtörténeti fejleményei természetesen tükrözték a politikai helyzetet is. A Szapolyai pártján lévők (ők gyakran egymással szemben is), valamint a Habsburg érdekkör területén birtokkal rendelkezők 1549 előtt helyi szintű fegyveres összecsapásokban mérték össze erejüket, a városok pedig maguk gondoskodtak a védelmükről.

A bányavárosok védelmére 1543 őszén a Besztercebányán összeült főrendek az Ipoly és a Garam mellé várakat kívántak telepíteni.[3] Ennek a javaslatnak valószínűleg nem sok eredménye lehetett 1549 előtt, ugyanakkor jól mutatja, hogy a magyar rendek ekkorra már felismerték, hogy a terület megvédése elsősorban a természeti adottságokat kihasználva, a várak megerősítésével a folyóvölgyeket az ellenség előtt lezárva (és a várak, valamint a mezei hadak tevékenységének összehangolásával) lehetséges. Az ismeretlen alsóausztriai szakértő tulajdonképpen ugyanezen logika mentén képzelte el a védelem

[1] Hegyi, 2019, passim.

[2] ÖStA FHKA VUG, rote Nummer 2. (Bergstaedte in Ungarn 1428–1752.) (A csomók dobozolása utáni raktári egység: Kart.: 2/a) fol. 149r–154v. Az előterjesztés készítőjének a személye ismeretlen, ugyanakkor az Udvari Kamara Protokoll köteteiben egyértelműen az Alsó-ausztriai Kamara véleményeként szerepel ez az irat. ÖStA FHKA Hoffinanz Bücher (HF) 1552 Expedit Index und Protokoll (Bd. 207.) fol. 192v, illetve Uo. 1553 Expedit Index und Protokoll (Bd. 208.) fol. 23v. Az irat első oldalán egy más kéztől, későbbről származó datálás is található: „20. X. 1552". A hátoldalon: „Perkstet in hungern Ain kurtz und in eyll gestöllt guetbeduncken, beschützung der hungerischen Perckhsteet betreffendt. Ahn Wolfen von Puchhaim, an von Konriz, an Crabathen, und Hohenwart einzuschliessenden 20 Octobris anno 1552."

[3] R. Várkonyi, 1987, 233. A terv nem valósult meg.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 257 2022. 01. 27. 13:14:30

megszervezését. Koncepciója azonban nem szorítkozott pusztán a hadászati reformokra, hanem igyekezett a védelem költségeinek fedezetére is ötleteket adni.

Ami I. Ferdinánd magyar király (1526–1564) és a védelem megszervezését illeti, meg kell jegyezni, hogy számára minden bizonnyal sokkal fontosabb volt az örökös tartományok védelme, amelyet az ország nyugati területeinek és a Duna vonalának hadászati megerősítése szolgált a leginkább. Ennek ellenére már 1548-ban elkezdett készülni arra a hadjáratra, amelynek eredményeképpen 1549 őszére sok, ekkor még nem első vonalbeli várat Alsó- és Felső-Magyarországon elfoglalt, és onnan elűzte, vagy az el nem foglalt várak esetében pártjára állította azok birtokosait. Ezzel egyértelműen urává vált az alsó-magyarországi bányavárosok körüli területeknek. Az 1549-es hadjárat megvalósulását az tette lehetővé, hogy ekkorra már sikerült lezárni vitáját húgával, Habsburg Máriával, II. Lajos magyar király özvegyével, és attól súlyos áron megszerezte kiterjedt alsó-magyarországi birtokait.[4]

A vitaindító iratról egy aláíratlan korabeli másolat maradt ránk, erre válaszul egy közös vélemény érkezett három magyarországi kamarai tisztviselőtől (Christoff von Konritz, Georg Khrabath von Sparrendorf és Wolfgang Hochenwarter[5]), majd két alsó-ausztriai kamarai tanácsos, és végül Krusics János korponai kapitány válaszolt arra az uralkodói felhívásra, miszerint mondják el véleményüket.

Közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy a későbbiekben többször is haditanácskozást tartottak a magyar végvárrendszer kialakításáról, megvédéséről, illetve az oszmánok ellen alkalmazandó és alkalmazható hadászati koncepciókról.[6] Az ezekkel kapcsolatos kutatások jelenleg is folyamatban vannak, de az már az eddig közölt forrásokból is nyilvánvaló, hogy ami 1552-ben is gondot okozott a védelem megszervezésében, az a 16. század folyamán mindvégig megmaradt: ez a finanszírozás összetett kérdése. Az 1552–1553-ban ezzel kapcsolatban kidolgozott megoldási javaslatok később is mindig feltűnnek: a helyi lakosság adóinak emelése, közvetlenül a védekezésre fordítása, a helyiektől felvett kölcsönök, valamint a cseh, morva és sziléziai tartományi támogatások is mind visszaköszönnek. Ennek alapvetően az volt az oka, amit jelen forrás is az első problémaként emleget: a központi kormányzat képtelen a szükséges források előteremtésére. A panaszok végigvonulnak a Habsburg Monarchia, illetve a Magyar Királyság 16–18. századi történetén, mert a katonaság rendszeres és rendes finanszírozása mindvégig megoldatlan feladatként tornyosult a tisztségviselők előtt.

A másik – részben a finanszírozásból adódó – folyamatosan felmerülő javaslat, az állandó mezei katonaság kérdése sem csak 1552-ben, hanem a végvárrendszer fennállása idején mindvégig napirenden volt. Az itt felvetett sokezres, állandóan a bányavárosok környékén állomásozó mezei had azonban sem ekkor, sem később nem állt fel.

---

[4] Kenyeres, 2004, 1103–1148.

[5] A három személy ismert és fontos embere volt a Habsburg-kormányzatnak. Teljes életrajzuk összefoglalása itt nem lehetséges, de annyit fontos megjegyezni, hogy pl. Khrabath már Habsburg Mária mellett is titkár volt, Konritz és Hochenwarter Ferdinánd kamarai adminisztrációjában később is jelentős szerepet láttak el.

[6] Geőcze, 1894; Pálffy, 1996.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 258 2022. 01. 27. 13:14:30

Ami a hadászati javaslatok megvalósulását illeti, van még néhány jelentős, a későbbi tanácskozásokban is felmerülő ötlet. Egyik ezek közül a többféle megfogalmazásban előkerülő koncepció, miszerint kisebb várakat, erődítéseket kell építeni, lehetőség szerint azokon a helyeken, ahol azok a szorosok, átjárók vannak, amelyeket a törökök, martalócok a jelentősebb várakat elkerülve fosztogatásaik alkalmával használtak. Ezeknek az erődítéseknek a jelen javaslat szerint sem, vagy nem főképpen az lett volna a hasznuk, hogy a török csapatokat megsemmisítsék, hanem inkább arra szolgáltak volna, hogy észlelve őket feltartóztassák és riadóztassák a környék keresztény erőit. Sajnos ma még nem áll rendelkezésre olyan, a bányavárosi végvári rendszer erődítményeit számba vevő végvárkataszter, amely ennek a koncepciónak a megvalósulását igazolná.[7] Saját kutatási tapasztalataim szerint – például Murány környékén – két ilyen kisebb erődítményt hoztak létre, de csak 1584 körül.[8] Könnyen elképzelhető ugyanakkor, hogy a murányi eset inkább kivétel, és valójában a frissen kinevezett murányi kapitány, Julius Herberstein öntevékeny intézkedését mutatja.

Miként a későbbi javaslatokban, forrásunkban is felbukkan a hírszerzés kérdésköre. Úgy tűnik, hogy ennek jelentőségével a helyiek is tisztában voltak, és gyakorolták is, ezenkívül a területen tevékenykedő katonai tisztviselők részére kiadatott utasítások is állandóan tartalmazták.

Egy koncepció megvalósíthatóságát az utókor már könnyebben meg tudja ítélni. Ami a tervezetben levő katonai intézkedések gazdasági hátterét illeti, ma már nyugodtan kijelenthetjük, hogy a bányászokra és a városok gazdagabb polgáraira kivethető adók összegét alaposan túlbecsülte. Képtelenségnek tűnik, hogy a 16. század közepén a helyiek három-négyezer fős állandó sereget fenn tudjanak tartani. Érdekes az a felvetés is, hogy a gazdagabb bányavárosi polgárokat a cseh, morva és a sziléziai polgárokhoz kívánta küldeni azért, hogy azokkal megértessék, hogy miért áll érdekükben anyagilag is támogatni a bányavárosok védelmét.

Összességében a javaslat a defenzív hadászati lehetőségeket veszi sorra, egyetlen offenzív intézkedést sem ajánl. Erre csak a helyben élő tisztviselők tesznek javaslatot, ami egy igen nyilvánvaló tényre világít rá, ez pedig az, hogy a Habsburg-kormányzat számára nem az oszmánok visszaszorítása vagy elűzése volt az elsődleges cél, hanem csak a török feltartóztatása a bányavárosok előterében, minél kisebb központi források felhasználásával.

Igazán érdekes az is, hogy hogyan fogadták a számukra véleményezésre megküldött javaslatot a helyi és az alsó-ausztriai tisztviselők. Az első véleményt a három besztercebányai alkamarai tisztviselő fogalmazta meg 1552. november 8-án.[9] Bár ők is megemlí-

---

[7] „A bányavárosi kapitányság kialakulása és működése a XVI. században" címmel beadott pályázatomat, amely megvalósulása esetén a kataszteren kívül a végvidéken katonai tisztviselőként tevékenykedők archontológiáját is tartalmazta volna, az MTA Bolyai pályázati kuratóriuma több alkalommal is elutasította.

[8] Sarusi Kiss, 2008, 82–83. Jelen közlés arra is alkalmat nyújt, hogy magamat pontosítsam: ezek szerint a kisebb erődítmények ötlete nem az 1577-es tanácskozáson merült fel először.

[9] ÖStA FHKA VUG rote Nummer 2. fol. 155–161. Besztercebánya, 1552. november 8. Christoff von Konritz, Georg Khrabath von Sparrendorf és Wolfgang Hochenwarter véleménye a bányavárosok védelméről.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 259 2022. 01. 27. 13:14:30

tik, hogy véleményüket sietve összegzik, írásuk bevezetőjéből kitűnik, hogy az uralkodó az eredeti javaslatot Ebersdorfból, annak elkészülte után csak három hónappal, október 21-én küldte meg számukra. Ami véleményük összefoglalását illeti, ők is azzal kezdik, hogy a gazdag bányavárosok megvédése nagyon fontos, azonnali intézkedésként pedig úgy gondolták, hogy vend és magyar, puskával ellátott könnyűlovassággal, valamint hajdúkkal Korponát meg kell erősíteni. Még 1552–1553 telén, a győri tábor[10] feloszlása előtt, állandó védelmet kell biztosítani a térségben, mivel a török Drégely, Ság, Gyarmat, Buják, Szécsény etc. elfoglalásával közel került a bányavárosokhoz. Ezért a tartalékokból minél többet kell a bányavárosokhoz vezényelni még a télen,[11] és ezzel lehet a török betörésektől a bányavárosokat megvédeni. A további és tartós védelemhez azonban az uralkodó azokat a hadi szakembereket, akik a győri táborba összegyűltek, és akik a táborból haza szeretnének menni, a legsürgősebben vezényelje át a bányavárosokhoz, akik ott erődítéseket[12] képesek építeni. Melléjük olyan helyieket kell állítani, akik jól ismerik a környéket, és tudják, hogy hol és milyen erődítményeket kell emelni, amelyekkel a török betöréseket fel lehet tartóztatni.

A hírlövések és jelzőtüzek rendszerét is ki kell alakítani: mely várakból, mely hegyeken gyújtsanak jelzőtüzeket és azokat milyen rend szerint alkalmazzák. Amikor pedig megtévesztésből keletkeznek ilyenek, akkor azokat oltsák el. Mivel ezen a vidéken a legtöbb ember hadi dolgokban járatlan, az alattvalók pedig leginkább vendek, ezért a győri táborból a gyakorlott és jó katonákat, különösen a parancsnokokat még a télen ide kell vezényelni és itt kell tartani. Télen alacsonyabb zsoldot kell adni nekik, mint nyáron. Lehetőleg olyanokat kell ideküldeni, akik a cseh és a szláv nyelvet[13] beszélik, mivel a helyi szláv lakosoknak nyáron a védelemhez kell hozzájárulniuk. A táborból tüzéreket[14] tartósan kell ide vezényelni, mert ilyenek Zólyomban, Véglesen, Dobronyán és Németlipcsén sincsenek. Az idehozott (hadi-)tanácsosoknak fel kell mérniük a jelenlegi várakat, erődítményeket is és arról is jelentést kell tenniük, hogy ezeket hogyan erősítsék meg: milyen árkokat és védműveket kell építeni. Arról is jelenteniük kell, hogy ezekben milyen és mekkora mennyiségű löveget és lőszert kell elhelyezni. A szükséges kézifegyverek (nem lőfegyverek) számát és az élelmiszer-tartalék mennyiségét is meg kell határozni.

Mivel a jelenlegi várfoglalásokkal sok alattvalót maguk alá kényszerítettek a törökök, ezért feltétlenül szükséges állandó zsoldossereget tartani a bányavárosokban (végvidéken). Erre háromezer fős sereget javasolnak, amely az utakat és a városokat meg tudja védeni a török betörésétől. A költségekre nem elegendő az uralkodó kamarai jö-

[10] 1552-ben Győr olyan hadászati gyülekezési pont volt, ahová jórészt külföldről érkezett zsoldoscsapatokat vontak össze. A török elleni bevetésük állandó és feszült vitát váltott ki a magyar hadszíntéren.

[11] Ebben az esetben minden bizonnyal az uralkodó mezei sereg tartalékaira utalnak a tisztviselők, de nem nevezik meg konkrétan, hogy mely seregrészekre gondolnak.

[12] A „Plockheusern" vagy a „mit grabn oder Polwerckhen" kifejezésekkel. A javaslathoz írt véleményében Krusics János, amikor ilyen erődítéseket említ, inkább a „Zaun" kifejezést használja.

[13] „Behaimischen oder windischen sprach" kifejezést használja.

[14] A „püxenmeister" kifejezést használja, amelyet leghelyesebb az átfogóbb jelentésű tüzérként fordítani, mivel a korabeli magyarországi források ekkor még nem használják következetesen a német katonai terminológiát.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 260 2022. 01. 27. 13:14:30

vedelme (Cammerguet), mivel az sok és súlyos kiadással van megterhelve már így is. Ezért szükséges a kamara nyereségének[15] (Cammergwin) a felét a bányavárosok védelmére fordítani.

A Bocabánya kapcsán leírtakkal egyetértenek, és javasolják, hogy az esztergomi érseki jövedelmet képező pisetumot, valamint Bars, Hont, Turóc, Liptó, Árva és Zólyom megye adóját is a védelemre kell fordítani, mivel azok előfalai (Vormauer) az ő biztonságuknak is. A három kamarai tisztviselő is megjegyzi, hogy a bányavárosok nemcsak Morvaországot és Sziléziát, hanem Csehország egy részét is védelmezik, így ha a bányavárosok török kézre kerülnek, Morvaország határainak védelme rendkívüli költségekbe kerülne. Ezért javasolják, hogy a hét bányaváros néhány polgárát és lakosát Morvaországba és Sziléziába küldjék, ahol pedig össze kell hívni valahol sürgősen egy gyűlést, ahol mindezt a városok küldöttei előadhatják. Nem kétlik a tanácsosok, hogy ha a követek a helyzet súlyosságát jól előadják, akkor Morvaország és Szilézia vagy csapatokat, vagy pénzt küld a bányavárosok védelmére.

A bányavárosok katonaságának élelemmel való ellátását Korpona, Zólyom, Végles és Besztercebánya újonnan építendő élésházaiból kell megoldani, amit vásárolt tartalékokkal kell feltölteni, de az esztergomi érsekség bizonyos tizedeit (Bars, Hont) is ide lehetne felhalmozni. A hetedik ponttal teljesen egyetértenek: meg kell parancsolni a lakosoknak, hogy nem hagyhatják el a várost török veszély esetén. A 12. pontban említett martalócok kapcsán a szomszédos megyéknek és váraknak is meg kell parancsolni, hogy vlachjaiknak és a köztük lakóknak mindig készen kell állniuk arra, hogy amikor kell, minden harmadik vagy ötödik személy az adott helyen gyülekezzen ott, ahol azt a király tanácsosai korábban meghatározták. Minden bányavárosi lakosnak és minden várban szolgáló egységnek titokban fel kell hívni a figyelmét, hogy gondoskodjanak a szükséges fegyverekről, végezzenek mustrát a hadban jártas személyek összeírására, valamint őket igazítsák el és oktassák, hogy veszély esetén mit tegyenek a török ellen. Zászlókkal, dobokkal, sípokkal, sok „landsknecht" lándzsával kell ellátni azokat a fegyverteleneket is, akik képesek a török ellen védekezni.

Még ezen a télen a bányavárosokban lévő és az előtti kisebb várakat meg kell erősíteni katonasággal, Szécsényben és más várakban fegyvertartalékot kell felhalmozni, és adott esetben ezekből a várakból, valamint a Bebekek által bírt várakból a környék török várait egy gyors támadással vissza lehetne foglalni. Ha ez sikerül, a várakat le kell rombolni, mert a töröktől ezeket nem lehet megvédeni, és ezeknek a helyeknek a fenntartása rendkívül nagy költségű. Ezzel a törököt meg lehet akadályozni sok gonosztettében, amit a bányavárosok ellen követnének el.

Itt meg kell állnunk egy pillanatra: ellentmondásosnak tűnik, hogy amíg más esetekben várak megerősítéséről, illetve újabbak létrehozásáról írnak, itt éppen várak felszámolásáról tesznek említést. Ez azonban indokolt volt: az adott területen csak azokat a várakat volt értelme birtokban tartani, amelyek a katonai célnak megfeleltek, ellenkező esetben inkább fel kellett azokat számolni. Ez mindenki számára nyilvánvaló volt, ami-

[15] Minden bizonnyal itt a körmöcbányai kamarára és annak nyereségére utaltak.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 261 2022. 01. 27. 13:14:30

ről álljon itt egy térben és időben is közel álló, 1556-os példa.[16] A töröktől súlyosan fenyegetett Rimaszombat melletti Szabadka erődítését annak parancsnoka, Balassa Zsigmond 1556-ban elhagyta, és fel akarta robbantani. A műveletnek azonban csak az első része sikerült, így a magára hagyott vár könnyűszerrel került a törökök kezére, akiknek azonban már nem a robbantás befejezése, hanem éppen a vár megerősítése volt a céljuk, így ez a vár 1593-ig erősítette a törököt a területen.

Visszatérve az előterjesztés véleményezésére, annak első pontjára a besztercebányai tanácsosok is azt írják, hogy az uralkodó egy a bányavárosokat és a vidéket jól ismerő tapasztalt katonát nevezzen ki kapitánynak Zólyomba, aki mellé két-három haditanácsost kell kinevezni, akik a szükséges utasításokkal, a megfelelő helyekre a szükséges fegyveres kísérettel el tudnak menni. Ha szükséges, legyen szó akár hadi-, bánya- vagy más ügyről, Zólyomban vagy Besztercebányán összegyűlnének tanácskozásra.

A három német tanácsos írásának drámai csúcspontja véleményük zárásában jelenik meg. Az itt megfogalmazott figyelemfelhívásuk egyrészt partikuláris érdekeik érvényesítését kívánta elérni, másrészt igyekeztek tágabb kontextusba helyezni azzal, hogy ezt az egész kereszténység megvédésével hozták összefüggésbe. Keresztény buzgóságukat árnyalja ugyanakkor szűklátókörűségük, illetve a rendi Magyarország viszonyrendszerének ignorálása. Konkrét javaslatuk: mivel ez idáig a bányavárosokat német parancsnokok, tanácsosok és biztosok kormányozták, és a városok is németek, sem magyar tanácsost, sem magyar biztost, sem magyar parancsnokot ide ne nevezzenek ki. Ezt azzal indokolták, hogy a városok és a lakosság nem szereti a magyarokat (itt minden bizonnyal a magyar nemességre, illetve Balassa Jánosra utalhattak), nem akarják, hogy irányítsanak és nem akarnak nekik engedelmeskedni. Ugyanakkor a kinevezendő főkapitánynak, parancsnokoknak és tanácsosoknak teljes felhatalmazást kívántak adni, sőt még a magyar törvényekkel szemben is fel kívánták hatalmazni, ha az uralkodó érdekei azt megkívánják. Egyenesen azt állították, hogy minden esetben, legyen az kamarai, hadi- vagy más ügy, az uralkodónak az a leghasznosabb, hogyha nem a szokványos módon igazgatja a bányavárosokat. Ellenkező esetben a bányavárosok a török kezére kerülnek, és ez hatalmas kárt okozna a kereszténységnek, Magyarországnak és az uralkodó egyéb tartományainak, mivel a kamarai javak elvesztése sok ezer forint kárt jelentene. Mindez visszafordíthatatlan lenne, és azzal a hátránnyal is járna, hogy az Erdélybe, a Szepességbe, Morvaországba, Sziléziába és Csehországba vezető utakat elvágnák.[17]

A három tisztviselő véleménye terjedelemben és témáiban is bővebb az alapirathoz képest. Kevésbé terjedelmes Sigmund zu Herberstein és Erasmus von Pammkirchen véleménye az uralkodónak,[18] akik az uralkodó Leobenben, 1552. november tizenhetedikén kelt parancsa alapján véleményezték az Alsó-ausztriai Kamara, valamint a besztercebányai tanácsosok írásait. Bár hangsúlyozzák, hogy kevés idejük volt a véleménye-

[16] Sarusi Kiss, 2008, 90–91.

[17] A véleményük zárásaként megfogalmazott javaslat valamiféle exempt státuszú, egyfajta katonai igazgatást feltételező területté alakította volna át a térséget, talán a későbbi határőrvidéki rendszerhez foghatóan.

[18] ÖStA FHKA VUG. fol. 162v–164v. Graz, 1552. december 31. Korabeli másolat. Eredetijét az udvari kamarai tanácsosoknak címezték a szerzők.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 262 2022. 01. 27. 13:14:31

zésre, tanácskozásukba bevonták Georg Manninger tanácsost is, aki néhány alkalommal már volt a bányavárosokban. Előre szabadkoznak az ügyben, hogy kevés a hadi tapasztalatuk, illetve értesülésük a bányavárosok egyes erősségeiről és a hegyekről.

Úgy vélik, hogy az előterjesztés és az arra adott hármas vélemény alapvetően helyes megállapításokat tett, ők is úgy gondolják, hogy a kinevezendő tanácsosoknak és biztosoknak katonai tapasztalatuknak kell lenni. Ők már értesültek, hogy a korábbi német parancsnok helyett egy magyart, Balassa Jánost nevezték ki zólyomi kapitánynak és ispánnak.[19]

Úgy gondolják, hogy a bányavidék megvédését a bányavárosi kamarai jövedelmekből kell ellátni, de a polgárok és maguk a városok, valamint a szomszéd megyék és tartományok hozzájárulását is fel lehet használni. Ennek módjára nekik kevés ötletük van, ezt az uralkodó jobban ismeri. Ami a gyalogos és lovas katonák nemzetiségét illeti, nekik az a véleményük, hogy a német gyalogosoknak kevés hasznát lehet venni.[20] Ezért a biztosoknak, és különösen pedig a főkapitánynak tapasztalt, lehetőség szerint az ellenséget is és a végeket is jól ismerő katonákat kell alkalmazni, akiket Sziléziába, Morvaországba kell küldeni katonákat toborozni.

Az utolsó itt ismertetett forrás szinte nem is tekinthető válasznak, vagy az alapirat véleményezésének. Krusics János horvát származású, tapasztalt katona[21] nem ragaszkodott az alapirat véleményezéséhez. Mivel időközben eldőlt a főkapitány személye, így ennek az információnak a birtokában már az egész helyzet más volt, mint ami a kiinduláskor, ugyanakkor ő is állandó, nagy létszámú mezei sereget kívánt állomásoztatni a térségben. Javaslata szerint egy hatezer fős sereg, Újvár és Végles között, meg tudná akadályozni a budai pasa támadásait. Határozott és alkalmas parancsnokuk részére olyan írásos parancsot kell adni, amelyben alárendelik a környék összes várát, városát, megyéjét, ezek parancsnokait, várkapitányait, hivatalnokait, mert a jelenlegi gyakorlat az, hogy ezek nem tartoznak engedelmességgel. Ami a hadinépet és elhelyezésüket illeti,

---

[19] Balassa János 1552. november 29-én kapta meg a kinevezést, ÖStA FHKA UG Bd. 388. fol. 107v–110v. Wolf von Pucheim ezt a tisztet eredetileg még Mária királynőtől nyerte el 1542-ben, és azt a két Habsburg egyezsége után is megtarthatta. Kenyeres, 2004, 1138. Pucheim 1549 januárjában I. Ferdinándtól olyan bestellungot kapott, ami szerint nemcsak a zólyomi kapitányság és a zólyomi ispáni tiszt ellátása tartozott hozzá, hanem Dobronya, Végles és Libetbánya várak kapitányainak is felettese volt. 1552-től Balassa János állt Zólyom élén. Wolf von Pucheim a zólyomi kapitányság betöltésére kiadott bestellungja: ÖStA FHKA UG Bd. 386. fol. 185r–188v. Bécs, 1549. január 8. Zólyom uradalma egyébként már 1548. július 1-jétől az Alsó-ausztriai Kamara alá volt rendelve.

[20] Az ebből a forráscsoportból is kitűnik, hogy a kortársak nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy hová, milyen nemzetiségű vagy milyen harcmodort képviselő alakulat kerüljön. Sokszor azonban nehéz megérteni, hogy melyikük éppen miért akart adott helyre ilyen vagy olyan katonaságot telepíteni. Míg az alapjavaslat és Krusics János egyértelműen német katonaságot (is) akart a környéken látni, addig a három besztercebányai és a két grazi tanácsos kevésbé. Talán nem járunk távol az igazságtól, ha feltételezzük, hogy nemcsak hadászati, hanem valamiféle partikuláris (személyi vagy anyagi) megfontolás is lehetett amögött, hogy kik miért javasoltak különböző nemzetiségi összetételű katonaságot.

[21] Saját kezű aláírása az iraton: „Hannss Cruschitzh". fol. 166r–168v. Hans Krusics véleménye a bányavárosok és környék végvárainak török elleni védelméről, a budai pasa és az ő tirannuszi csapatai, valamint a környező török várak ellen. S. d. felzeten más kéztől: 1553.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 263 2022. 01. 27. 13:14:31

javasolta, hogy a már Korponán, a templom körül elkezdett palánkot be kell fejezni, és mivel a bozóki[22] kolostor vastag falakkal és tornyokkal rendelkezik, ráadásul itt nyáron is elegendő víz van, a kolostor mellé egy palánkot kellene emelni, és itt is el lehetne helyezni valamennyi katonát. Mivel Szebellébnél[23] a legszélesebb és legnagyobb a rés Selmecbánya és a bányavárosok felé, ezért itt az utat őrző palánkot kell emelni, a martalócok és a török lovasok ellen. Ide könnyűlovasokat és gyalogosokat kell elhelyezni.

Azt is javasolja, hogy miután a várakat és az utakat jól megerősítették, és éppen a törökök sem gyülekeznek, vagy amikor a török lovak legelnek, akkor Ság mellett, ahol egy sziget van, ami fél mérföldre fekszik Ságtól és az Ipolytól is, csendben és gyorsan egy palánkot lehet emelni. Ide őrséget lehetne elhelyezni, amely portyázna egészen Pestig és Hatvanig, és behajtaná az élelmet a lakosoktól, így egyrészt a törökök elől jelentős mennyiségű élelmet vennének el, ráadásul ezzel a bányavárosok és az azokat védő várak élelmezését is megoldanák.[24] Mindez azzal is járna, hogy figyeléssel, őrséggel és kémkedéssel ez az őrhely a többi várat és kastélyt is erősítené, például Csábrágot, Bozókot, Korponát, Lévát és a bányavárosokat. Ami a katonaságot illeti, azt látná szerencsésnek, hogyha őfelsége 600 puskás lovast (schitzen reiter) venne zsoldba, mivel ezek a bányavárosok környékén alkalmasabbak, mint a spanyol gyalogosok, akiket aztán el kellene bocsátani. Két zászlóalj [kb. 600 fő] német gyalogost (knecht), akik rövid puskát használnak, háromezer könnyűlovast, hatszáz jó haramiát, akik a martalócok ellen bevethetők, ötszáz jó hajdút és háromszáz jó cseh drabantot kellene még alkalmazni. Ezzel a hadinéppel, jó zsolddal, a törököt télen–nyáron meg tudná állítani mindaddig, amíg őfelsége a nagyobb seregekkel oda nem érkezne.[25]

Szükség lenne arra is, hogy három faltörő ágyút, valamint különösen kisebb lövegeket és hadfelszerelést, továbbá fegyvermestereket Zólyomra rendeljen, hogy amikor a budai pasa a Duna mentén támad, vagy amikor a lovakat a fűre eresztik, az összes hadinépet egyetlen nap alatt össze lehessen gyűjteni, és Szécsényt vagy Drégelyt megtámadni és visszafoglalni, ezzel a basa támadását meg lehet akadályozni. Korponát és Bozókot meg kell erősíteni védőművekkel, és a királyi hadinép nagyobb részét Léváról Korponára és Bozókra kell helyezni, és így a martalócok elleni védekezés, különösen a kisebb betörések elleni támadások, Végles, Kékkő, Csábrág, Szitnya, Szebelléb, Szentbenedek és Bakabánya ellen megakadályozhatóak. Végül kiemeli, hogy az uralkodó az élelemvásárlás és árszabályozás területén a hadinép és lakosság közötti viszonyokat pontos rendelettel és paranccsal oldja meg.

---

[22] Bozók (Hont megye, ma: Bzovík, SK).

[23] Szebelléb (Hont megye, ma: Sebechleby, SK) azon a kelet–nyugati irányú kisebb jelentőségű úton található, amely Lévát és Korponát köti össze.

[24] Krusics előrelátásának alátámasztására álljon itt egy példa: az itt említett várak elestét követően, 1553-ban a Murányhoz rendelt gömöri tizedgabona mennyisége a tizedére esett vissza, és a 16. század folyamán mindez alig változott. Sarusi Kiss, 2008, 239.

[25] A bemutatott vélemények közül Krusics javasolta a legnagyobb számú állandó csapatot a térségbe, de javaslatából kitűnik, hogy ő sem gondolta azt, hogy ezzel az oszmán főerőket meg lehet állítani. A hatezer fős sereg is csak a nagyobb felmentő sereg érkezéséig lett volna képes ellenállni.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 264 2022. 01. 27. 13:14:31

*

Jelen forrásközlés alapján feltehetnénk a kérdést – a népszerű film után –, a bányavárosi végvárak, illetve a Magyar Királyság megvédése ügyében: No de mit adtak nekünk a Habsburgok? Rögvest adódik a válasz: olyan nagyszerű koncepciókat, amelyből tudhatjuk, hogy tudták-e, mit is kellene tenni? (Külön haszon, hogy ezekből a korabeli írásokból születhetnek még majd fél évezreddel később is terjedelmes publikációk, amelyek próbálják megérteni azt a helyzetet, amellyel a kortárs szakértők is birkóztak).

Ha a javaslatok megvalósulását nézzük, akkor a válasz az, hogy még rövid távon is csak kudarcot: 1554-ben Fülek is a töröké lesz. A vélemények ismeretében azt is láthatjuk, hogy az egyre csípősebb török veszélyt a bányavidéken mindegyik fél a másik eszközével igyekezett volna orvosolni. Gondolok itt arra, hogy a bécsi és grazi szakértők alapvetően a helyi erőforrásokra (anyagi és emberi értelemben), a helyi szakemberek a központi eszközökre utalnak (gondolok itt például az összes véleményben meghatározó jelentőségű nagy létszámú, a bányavárosokat védő állandó mezei sereg finanszírozására).

A forrásközlő rövid és szubjektív véleményeként annyit mondanék, hogy a történeti szakirodalomban napjainkban egyre erősödő (többszörös idő- és képzavarral élve) „labanc reneszánsznak" nevezhető álláspont az, hogy a Habsburgoknak köszönhető, hogy Magyarország a keresztény kultúrkör része maradt. Álláspontom szerint viszont az oszmánok megállításának vagy kiűzésének feladatát azonban semmi más, csak az idő oldotta meg: bár jelen javaslat hadi, gazdasági és politikai téren minden olyan elemet tartalmazott, amely a sikeres védelemhez kellett volna, mindezek – legfőképpen a hadászati javaslatok – nem, vagy alig valósultak meg.

A tárgyalt forráscsoportnak nem pusztán helytörténeti jelentősége van, hanem rajta keresztül bepillanthatunk a kortárs szereplők gondolkodásába. Hangsúlyoznom kell, hogy mind jelen hivatkozott források, mind a kamarai és haditanácsi levéltári irategyüttesek sok olyan információt tartalmaznak még, amelyek a bányavárosi végvidék történetének alaposabb megismerését szolgálhatják, de jelen forrásközlés lehetőségeit meghaladják.

A forrásközlésről

Mindenekelőtt azt lenne érdemes tisztázni, hogy valójában mi is ez a forrás? Címe szerint „nachgedenngkhen und guetbedunckhen", amit véleménynek, talán javaslatnak lehetne magyarra fordítani. A szerző a szövegben többször is a „véleményem" kifejezést használja. Az eredeti iratra beérkező válaszok alapján ugyanakkor az is felmerül, hogy ez egy vitaindító irat vagy előterjesztés, amely arra szolgált, hogy a kormányzaton belül egy tanácskozást indítson el. Ez nem volt idegen a Habsburg központi kormányzattól: 1576–1577 körül hasonló „ötletcunami" járta át a hadi- és közigazgatási irodákat, amelyek végtermékeit (a hasonló stílusú iratokat) hadi tanácskozásnak nevezték. Ugyanakkor azt sem lehet kizárni, hogy az irat és az azt követő vélemények arra szolgáltak, hogy a bányavárosok élére kinevezendő királyi biztos feladatait leíró, összeszedő és meghatá-

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 265 2022. 01. 27. 13:14:31

rozó irat, egy utasítás előkészítése lenne.[26] A sok személyes névmás miatt nem egyértelmű, hogy a szöveg éppen kire utal, gyakran az a megtévesztő, hogy a kinevezendő királyi biztos teendőit írják le, ezért a sok felszólító mód, és a Balassa részére kiadott utasításban valóban vissza is köszön néhány itt felvetett pont.[27]

A német nyelvű másolat írója, vagy már az eredeti szöveget összeállító szerző, többször annyira romlott alakban rögzítette a magyar helyneveket és néhány személynevet, hogy abból alig lehet következtetni a helyes névalakra. A helyneveknél általában a német nyelvalakot választotta, de amennyiben az nem volt vagy nem ismerte, akkor a magyart próbálta visszaadni. A kérdéses alakokat a lábjegyzetben jelöltem.

A vitaindító irat minden egyes pontjáról rövid kivonatot készítettem, amely összefoglalóan adja vissza a tartalmat. Bár megőriztem az eredeti tagolást, meg kell jegyeznem, hogy előfordulnak olyan pontok, amelyek lényegében összetartoznak, ennek ellenére meghagytam az eredeti tagolást. A 14, eredetileg római számokkal számozott pont után a szöveg újabb számozatlan, de jól tagolt pontokban folytatódik. A 15. ponttól kezdődően mintha egy tartalmi váltás is érezhető lenne: egyrészt, mintha újrakezdene egy gondolatot, és a gyorsan megvalósítható vagy feltétlenül megvalósítandó konkrét teendőket veszi számba, de itt is felsorol néhány általánosságot. Az a lehetőség is felmerül, hogy ez a rész egy másik személytől származik, és csak a másolás során került össze a két szöveg.

A forrásközlésnél a betűhív átírást alkalmaztam, változtatásra csak a kisbetű-nagybetű következetlen használata miatt volt szükség, de mivel itt egy másolat közléséről van szó, az egységesítés amúgy sem vesz el a szövegből lényegi tartalmat. A nagybetűket személy- és egyéb tulajdon-, valamint helynevek esetében hagytam meg, illetve mondatkezdésnél. A rövidítéseket feloldottam.

A minden bizonnyal tökéletes megoldás az lett volna, ha nem pusztán az alapiratot, hanem az arra adott véleményeket is teljes egészében közreadom. Erre azonban nem volt lehetőség, éppen ezért a témával a későbbiekben foglalkozók számára feltétlen javasolt a vélemények teljességben való megismerése.

---

[26] Ezt a gondolatot Oross András és Kenyeres István barátaim vetették fel, akiknek a forrásközléshez nyújtott segítségükért ezúton mondok köszönetet. (Hangsúlyoznom kell azt is, hogy nem értettünk egyet néhány, a bevezetőben leírt gondolattal.) Levéltári szempontból az is érdekes, hogy a fennmaradt iratot a kamarai anyagot rendező levéltárosok a vegyes, magyar vonatkozású iratok közé sorolták, nem pedig az általános, jórészt gazdasági és helyi magyar ügyeket tartalmazó sorozatok közé.

[27] Kenyeres, 2008, 240.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 266 2022. 01. 27. 13:14:31

Javaslat a bányavárosok sürgős megerősítéséről a török támadások ellen

1552. július 18.

ÖStA FHKA VUG, rote Nummer 2. Bergstaedte in Ungarn 1428–1752

1. A bányavidéken Wolf von Pucheim zólyomi kapitány és ispán mellé, azonnal 1-2-3 királyi és haditanácsost kell állítani, akik jól ismerik a bányavárosokat és környéküket. Christoff von Konritzhoz gyorsan állandó katonaságot, [német] landsknechteket, hajdúkat és vend gyalogosokat kell küldeni Őfelsége tartalékaiból. Őfelsége különleges parancsával legyen felruházva, és a környező városok és megyék segítsék őt tanácsaikkal és tetteikkel. A biztos az alá tartozókat fogja össze, különben azok szétszélednek, mint a pásztor nélküli bárányok és a bányavárosok nem lesznek megtarthatók.

2. Mivel az összes költséget a kamarai jövedelmekből nem lehet fedezni, télen is három- vagy négyezer katonát kell fegyverben tartani, ezért az összes bányászra vessenek ki különadót a Kamarának, amit a bányaművelésük után fizetnének, valamint Őfelsége a kamara nyereségének a fele részét erre fordítaná.

3. Másodrészt, néhány tehetős polgárral meg kell értetni Selmecbányán, hogy a katonaság három-négy havi zsoldját saját költségükön fizessék ki, akik majd gondoskodnak a város védelméről, és nem kell más kapitányoknak a város védelmére sietni.

Ezeknek és más tehetős selmecbányai polgároknak hetente jelentős bevételeik vannak, amely nyereségből négy vagy több hónapnyi fizetést is lehetne a katonáknak biztosítani. Ha saját maguk katonákat fizetnek és tartanak, azt később Őfelsége jóváírja nekik. Úgy tűnik, hogy hetente Selmecbányán és más helyeken, ahol bányaműveket hoznak létre, ezer márka ezüstnyi készpénz jövedelme származik a kamarának. A polgároknak minden márka ezüst és pénz után három magyar forint haszna lesz, ami hetente 3000 forintot és havonta 12 000 forintot jelent.

4. Ha valakinek más városokban a bányatulajdonából haszna származik, azt tőle kölcsön lehet venni.

5. A bocabányai aranybányákat is bérbe kell venni, a visszafizetés ígérete mellett. Meg kell parancsolni a nemes Szent–Ivány családnak, hogy mindenkit hagyjon szabadon dolgozni a bányaműveknél, azzal, hogy ha nem, akkor fogolyként Zólyomba vitetik őket. Ha erőszakoskodnak, akkor arra erőszakkal kell válaszolni. Őfelsége saját bányáiból származó jövedelmeit tartsa meg, ami pedig a nemesektől, vagy a Kössler-féle bányából bevétel származik, azt kölcsön lehet venni.

6. A kamara hasznából könnyen négyezer katonát lehetne fizetni és tartani, akik közül a vend gyalogoknak 2,4 magyar forint, a hajdúknak 2 magyar forint, vagy annál is kevesebb havi zsold járna, de szükség van hadban jártas német gyalogosokra is, megfelelő fegyverrel és akiknek a fele puskával lenne ellátva.

7. Parancsba kell adni a bányavárosoknak, hogy a lakosoknak kivétel nélkül, vagyonuktól függetlenül a saját házukban és városukban kell maradniuk, nem szabad elköltözniük török veszély esetén. Csak a kibányászott aranyat és a pénzt vihetik el. Jöjjenek vissza

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 267 2022. 01. 27. 13:14:31

és személyesen is védelmezzék saját vagyonukat. A szegény polgároknak nem kevéssé sérelmes, hogy a tehetősek nemcsak elviszik a jövedelmüket, de még további bevételeik is vannak, a javaikat pedig nekik [ti. a szegényebbeknek] kell védeni. Az asszonyokat és a gyerekeket veszély esetén el lehet küldeni. Ezeket a szegények mind tapasztalják, így a kinevezett biztos fontolja meg a teendőket.

8. Azért, hogy a tehetősek ne sérelmezzék, hogy a bányából származó nyereségükből kölcsönöznek, és hogy mindent egyedül kell csinálniuk, véleménye szerint meg kell győzni a többi polgárt és lakost is, hogy minden lehetséges eszközzel, ami rendelkezésre áll, segítsenek. Őfelsége biztosa tudtával csináljanak költségvetést, hogy ki mennyit ad, így egy szép összeg jöhetne össze.

9. Törekedni kell fizetett kémek tartására a törökök ellen, akik jó pénzt kapjanak, mert a megbízható híreken nagyon sok múlik.

10. A naponta küldendő sürgős hírek továbbítására, valamint hogy a főkapitányok és más katonai parancsnokok, várakban vagy táborban, a hadi eseményekről jól értesültek legyenek, továbbá a királyi biztosok mozgásának biztosítására száz huszárt tartsanak a bányavárosokban.

11. Mivel nemcsak a [bánya]városokat lehet ezekkel a katonákkal megvédeni, hanem a környék parasztjait és más lakosait, ezért célszerű, hogy ezek is adjanak segítséget, és ne úgy, mint eddig, hanem készséggel és méltányos áron adjanak élelmet a katonaságnak.

12. Mivel az ellenség sohasem pihen, és gyakran előfordul, hogy martalócok az erdőkben portyáznak, ott állandóan fizetett hajdúkat és a vend gyalogosokat kell tartani, akik a környéket jó ismerik és onnan értékes értesüléseket hozhatnak. Olyan helyi vlachokat kell tartani a fizetett katonaság mellett, akik mindig az erdőkben laknak és jól ismerik azt.

A felsorolt várak és megyék (Lipcse, Murány, Árva, Likava, Érsekújvár, Liptó és Turóc megye, Divény, Kékkő, Végles, Saskő, Hrussó) birtokosai és intézői részére elő kell írni, hogy vlachjaik mindig készenlétben legyenek és figyelmeztetésre jöjjenek. Öt, három vagy kevesebb embert oda kell irányítani, ahová a biztos kéri, méltányos, ha őket a szomszédok megfelelően eltartják.

13. Az erdőkben és a hegyekben minden alkalmas helyet biztosítani kell, különösen ahol szűk átjárók vannak. Ezeken a helyeken állandóan parasztokat kell alkalmazni, akik jól őrködnek és a szorosokat lezárják. Fontos lenne, hogy ezeken a helyeken egy ellenséges támadás esetén kisebb erősségek is legyenek.

14. Ha az ellenség ellenállást tapasztal, nem szívesen jön a hegyek közé. Ha pedig kisebb erőkkel mégis egy kisebb betörést hajt végre, akkor találkozzon a fizetett katonákkal [mezei hadakkal] és azokkal az alattvalókkal, akik az erődített helyeken, a várakban szolgálnak, továbbá segítenek Őfelsége bányavárosok előtt szolgáló katonái. Szükség lesz egy szláv nyelven tudó parancsnokra is, mivel a környék lakosai jórészt szlávul beszélnek.

[15.] Nem kételkedik abban, hogy a bányavárosokat most még meg lehet védeni a töröktől, ha a szükséges anyagiakat és a szükséges embereket a leggyorsabban ide irányítják. Ha azonban ez nem történik meg és az ellenség egyszer a bányavidékre betör, óriási erőfeszítésekkel lehet csak onnan kiszorítani a hegyek miatt és a környék [keresztény kézen lévő] várait sem lehet megtartani.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 268 2022. 01. 27. 13:14:31

[16.] Őfelsége jövedelmeiből, birtokaiból sok ezer forintot kell erre fordítani.

[17.] Az alattvalók [a török előretörése esetén], kereszténységüket elvesztve hitetlenségbe fognak esni.

[18.] Az Erdély felé vezető utat le kell zárni.[28]

[19.] Ha a török a Vág mellett megjelenik, ott az erdőkben kevés olyan erődítmény van, amely a török ellen védelmezhetne, ezért fontos, hogy a morva határt ne érje el és nehogy elfoglaljon egy odavezető hágót.

[20.] Az erdőkön és a hegyeken elfoglalt utak, a török martalócok számára azt jelentené, hogy a Szepességet is elfoglalják.

[21.] A védelemhez szükséges összeg hatalmas és nehéz előteremteni, de ha az gyorsan nem áll rendelkezésre, akkor, mivel az ellenség folyamatosan támadja a bányavárosokat, visszafordíthatatlan károkat fog okozni. A törökkel hiába tárgyalnak az adófizetésről, ő azt nem fogja betartani, ahogyan erre több példa is van.

[22.] Sok, kiváló személy a szükséges intézkedésekről régóta sokat gondolkozott, hogy hogyan kell a bányavárosokat megvédeni. Ez a vélemény a már korábban leírt dolgok javítását, gyors intézkedések megtételét szolgálja, a kamarai birtokokat és azok jövedelmét szem előtt tartva. A bányavárosok megtartása nagyon fontos, így meg kell kezdeni az intézkedéseket, hogy a hadinép felfogadásához szükséges pénz is meglegyen.

Ain getrew nachgedenngkhen und guetbedunckhen, wie in ainer eil jetzo, die hungerischen pergkhstöt mit der hilf und genad des almechtigen gottes vor des turgkhen überfaal zuerhalten wären

1. Anfanngs, das die Khünigliche Majestät von stundan und onverziechen ain, zwen oder drey Irer Majestät raethe, oder annder kriegs, und der gegend der pergkhstet wissennde und verstänndige dienner (weil doch den herr von Puechaim[29] span und haubtman zum Altensol[30] etc. schwach ist) neben, und zu dem herrn Cristoffen von Kronritz), sambt ainer antzal lanndsknecht, heÿduggen, windisch[31] khnecht etc. sovil man der in ainer eil bekhomben khundte, in die pergkhstet, abfertigt.

Die, von hochst gedachter Irer Khünigliche Majestät volkhummen, gwalt bevelch, auch sonnderbar credenntz und gehorsambrief an die steet, spanschafften etc, derselben umbligenden gegenden hieten, rath und that an die hannd zunemben, den pergkhsteten zuerhaltung und ainem trost beÿstenndig zu sein, dann auch sonnst noch vil guets

[28] Nem világos, hogy a szerző milyen utat vagy átjárót szeretett volna lezárni. A régióban zajló keresztény–török, illetve a helyi nemesi társadalom egymással és a Habsburgokkal való, ekkor még nyugvópontra nem jutott küzdelmei, valamint a természeti viszonyok, a környéken dinamikusan változtatták a lehetséges útvonalakat. A nem messze található Murány példáján ezeket a tényezőket alaposabban elemeztem. Sarusi, 2008, 116–120. Könnyen lehet az is, hogy a tisztviselők pusztán általánosságban jelentették ki az átjárást Erdélybe, mint ahogyan a következő két pontban is inkább általánosan említenek tágabb földrajzi (Vág mellett, Szepesség) vagy tájadottságokat (erdők, hegyek).

[29] Habsburg Máriának, II. Lajos özvegyének kapitánya 1546-tól.

[30] Zólyom/Altsohl (Zólyom megye, ma: Zvolen, SK).

[31] A környékre vonatkozó források a vend kifejezést a helyi szláv népességre használják.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 269 2022. 01. 27. 13:14:31

volckhs dinner zubekhumben, das also an ain haubt, aus verzagter und erschrogkhner weis, zertrent und zerstraut, wie die irrunden schoff, die khainen rechten hirten oder trost jetzo haben, unnden und oben auslauffen.

2. Und damit aber nit aller uncossten so gar aus Khunigliche Majestät Camerguet gienige, Achtet Ich, Es wären ain dreÿ oder vier tausent personen besolds Kriegs volkhs, auf ain zeit unzt gegen und zu dem winter zu unnderhalten, damit dennacht, alle pergkharbeiter, irem perckhwerch paw oblägen und zubezalung desselben, das Ir Khunigliche Majestät den Camer gwin in den pergkhsteten halben teil dargeben.

3. Zum anndern, weil sich etlich vermugig Waldburger auf der Schemnitz[32] vernemben haben lassen, wo man inen nur verwilliget ir kriegs wolgkh, so derselben jeder auf sein cossten ain dreÿ oder vier monat besolden wolt, ires pössten bedunckhens zu irer beschutzung zubrauchen, und nit das ain jeder haubtman die an anndere ort ires gefallens, wegkh zufordern hiet.

Das an dieselben, und al vermuegige waldburger auf der Schemnitz, die wochennlich aus iren pergkhwerchen gueten uberschus emphachen (empfangen), begert wurde, in diser grossen not, zu irer selbst beschutzung und erhaltung, den wochenlichen gwin und uberschuss von iren pergkhwerckhen, was es sich über den lon, und aller irer notturft betruffe, auf ain vier monat, oder vnzt merer hilf von kriegsvolckh das man gewartund wäre, in das lannd khämbe ervolgen zulassen, wolten sÿ dann on widerbezallung etwas von demselben darthuen, das nämben die Khunigliche Majestät von inen zu genedigisten gefallen an.

Weÿl sÿ doch on das wie obvermelt aus irem sägkhl sonnst ain volgkh besölden und halten wolten das übrig wurde inen mit der zeit mit genaden von Irer Khunigliche Majestät wider vergniegt worden.

So rait ich, das ungeverlich wochenlich auf der Schemnitz so man anderst die pergkhwerch fort paut, das dann beschehen miesste, ain tausent marckh silber, an das gelt, so man daraus oder davon schaidt, in die camer gefält, wann [!] nun uber allen cossten, der waldburger von jeder markh silber und geld gerechnet, nur drey gulden hungerisch in mintz uberschuss hat, prächte /brauchte/ es wochennlich drew tausent gulden, und monatlichen zwelf tausent f. hungerisch in mintz.

4. Wer dann in den anndern Stötten ainichen gwin von seinen pergkhwerchen hiete, das Er ine auch gegen wider bezallung darliche.

5. Was dann von Goldpergkhwerkhen in der Weitza[33] ain zeit gwin und uberschuss gefiel, das derselb auch dargelichen wurde, gegen wiederzalung, aber man miesste den edlleuten den Swetijanskhi[34] ernnstlich Bevelch thain, jederman mit frid und rue alda pauen zulassen, mit bedroung Irer Majestät, schwern straff und ungnad, sÿ sonnst gefennklich auf Altensol zubringen, oder zuezugeben, wo sÿ daruber gwalt thain

[32] Selmecbánya (Hont megye, ma: Banská Štiavnica, SK).

[33] Boca vagy Királyboca (Liptó megye). A település sokféle névváltozattal jelenik meg a különféle forrásokban. A közölt forrásban Weitza, de másutt magyarosan Boca, Bocabánya, németül később még Oberbotzaként is említve (ma: Vysná Boca, SK).

[34] A Szent–Ivány családnak a korban használatos alternatív szláv névalakja.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 270 2022. 01. 27. 13:14:31

wurden das man sich gwalts mit gewalt gegen inen wören solte, dann ir Khünigliche Majestät die ihnegen so von Irer Majestät commissarien und pergkhmaistern pergkhwerkh emphangen hieten beÿ denselben hanndt haben wolten etc Von solichen und nur den kösslerischen[35] perghwerch, wurde, wo man nur vor den edl leuten mit frid recht ordenlich pauen mag auch ain zimblicher uberschus gefallen und dargelichen mugen werden.

6. Der Khünigliche Majestät halber Camergwin nur darzue genomen solten ob vier tausent man leichtlich besold und gehalten mugen werden, dann man den windischen khnechten monatlich nur zwen f. vierzig phfenig hungerisch und ainen heÿduggen zwen f, hungerisch in mintz oder villeicht ain geringers monatlich gibt, aber guet erfarn kriegs leut von teutschen sein von nötten, der ordnung und khriegs prauch halben, weil die windischen khnecht dass nit khundig sein, haben aber sonnst guet wärn etlich zu zwaÿen puxn.

7. Es miessten auch ernstlich bevelch auf die pergkhstet geben werden, das ain jeder waldburger, burger und inwonner, wer die sein arm und reich, niemand ausgenummen, bei diser not und geferlichait des turckhen, aigner person bei seinen heusern und wohnungen belib und khains wegs wegkh zug. Auch die jhenigen so geflochen wären, oder sonnst sich an ander ort begeben hieten, und nur ir golt und gelt so sÿ in den pergkhstätten bekhomen, aus dem lannd gefuert, das sÿ stragkhgs aigner person widerumben sich in die pergkhstät, bei verlierung ab irer haab und guets, verfuegetn, unnd ir guet daselbst aigner person so wol, als ander schutzen hulffen.

Dann sich des der arm gmain waldburger, und meniglich nit wenig beschwärd, das etlich gross guet dinen wegkh gefuert, und täglichs noch einemen, und sÿ inen das ierig schutzen sollen etc, ausgenomen weib und khinder, die möcht ain jedlicher seines gefallens wegkh schigkhen, wo nun der gemain man soliches sieht und erford, wird er auch desst behertzender und thuet auch dest williger und lieber was er thain khan und mag.

8. Damit sich aber die vermugigen, so nun iren gwin und uberschuss von iren pergkhwerchen dargeben und leichen, nit zubeschwären haben, sÿ miesstens alles allain thain, so wären meines ainfeltigen erachtens, alle anndere burger unnd inwonner der stet auch zubesprechen, und an sÿ zubegern das nach gelegenhait jedes vermugens, sÿ auch, doch mit vorwissen der Khunigliche Majestät comissarn die Ir Majestät hinein verordentn, ainen anschlag macheten was ir jeder geben solle, wurde sich dannocht auch auf ain zimbliche summa gelts erlauffen.

9. Innsonnders miesst man sich gueter treuer khundtschaffter gegen den turgkhen zuhalten befleissen, sÿ dest hocher besolden, dann das maist an gueter gwisser khundtschafft gelegen ist.

---

[35] A Kössler-féle bánya, egy vállalkozó által az 1550-es években kiépített, a Szent–Iványi családnak erős érdeksérelmet okozó bányamű volt, amelynek tevékenységét a nemesi család akadályozta. Mátyás-Rausch–Póka, 2019, 29–84.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 271 2022. 01. 27. 13:14:31

10. Auch zu täglichen und zu rechnen stundtlichen hinundwiderschigkhen, aller schreiben, khundtschafften etc., wie man dann mit der Khunigliche Majestät obrissten und anndern haubt bevelchsleiten auf schlössern und im feld, ainen gleichen gueten ainigen verstanndt alles kriegs wesens halben, haben muess, man auch zubelaitung der comissarien wo sÿ in der not hin und wider reisen und aller annderer notturfft in den pergkhsteten ain hundert gueter husärn halten.

11. Dieweil dann nit allain die steet, durch solich khriegs volckh so man halten, sonnder auch die nachtparschafft, das paurvolkh, und meniglich, so in und an die pergkhstet wonndt, beschutzt wurden. Ist billich, das dieselben auch ain hilf thain, als nemblich das der nachtparschafft umb die perkhstett bevelchen wurde, weil man das veindts halben, von unngern unnden herauf den pergkhstetten nun hinfuran nit dermassen wie bisher, profanndt zuefieren und das khriegs volgkh dinnen auch wol etwas bedurffen wirdt, das sÿ allenthalben profanndt umb zimbliche bezallung zuepringen wöllen, etc.

12. Wann sich nun begäbe, wie dann der feint nit feÿrt, das ain anzal martalosen in die wäld der pergkhstet khämen, wie man dann in sonnderhait derselben pösn leut halben, durch die besolden heÿduggen, und windischen khnecht, in den wälden guet gwiss khundschafft halten muess,

Wären dieselben martalosen durch khain annder volgkh leichter, als die walachen,[36] denen alle wäld bekennt, und täglichs darinnen wonen, neben dem besolden volgkh wider aus den wälden zupringen.

Demnach in sonnders den inhabern und verwaltern, der schlosser, Lipsch, Muran, Oraba, Licawa, Newheusl; der schpanschafft Lipta, Turotz, Dibin, Plabenstain Burgless [!], Sachsenstain, Ruscha[37] etc. Ernstlich aufzulegen, das sÿ ire walachen alle unnder inen wonend, berait und gefasst hieten, wann man sÿ aufmanet und begeret. Es wär der funfft, dritt, mer oder weniger man, das sÿ stragkhs an die ort, wohin sÿ die commissari, oder ire verordenten begerten zuezugen und gehorsam wären, so mechten die ihenigen so von iren nachtpaurn anhaimbs beliben, die so auszugen billich mit zimblichen underhaltung versorgen. So solten sÿ auch an sonndere not, nit lanng aufgehalten werden.

13. So waren auch alle örtter in den wälden und gepirgen zubesichtigen, dieselben wo sÿ am gelegnisten auch eng clamen befunden, das man von stundan die anndern paurn aufmanet die nach notturfft wol, – sonnderlich was gegen den feindten gelegen wäre –, verhauen, und die päss verwaren liesse, das zu ainem sachlingen überfaal nit

[36] Vlachoknak a környékre vonatkozó források azokat a pásztorkodókat nevezték, akik nemcsak a legelőkön, hanem az erdőkben is legeltették jószágaikat (ezzel rengeteg kárt okozva a faállományban). Ezek rutének, ruszinok voltak a leginkább.

[37] Murány, Gömör megye (ma: Muráň, SK), Likava, Liptó megye (ma: Likavka, SK), Érsekújvár, Nyitra megye (ma: Nové Zámky, SK). Divény, Nógrád megye (ma: Divín, SK) és Kékkő, Nógrád megye (ma: Modrý Kameň, SK), Saskő (ma: Šášovský hrad, SK) és Hrussó (ma: Vyšný Hrušov, SK) vára Bars megyében.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 272 2022. 01. 27. 13:14:31

undienstlich, meines bedunkhens wäre, dann ain clainer fertl offt zu grossem nutz und gueten staten khumbt.

14. Wann dann der feindt siecht oder erfört, das man ime ainen widerstanndt thain wil, gibt Er sich sonnderbar nit gern, in das gepurg. Und wil setzen (das got verhieten welle) der feindt unnderstee sich ainen einfaal zuthain, mit ainer klainen macht, so mag man ime, zu dem besolden volgkh, noch mit den underthanen, der schlösser, stödt, den pergarbaitern, so alles zeitlich wol geordent, und kreiden, feur und schuss gethan, miessten werden, mit ainer gueten anzal volckhs, begegnen, unnd was für kriegs volgkh die Khunigliche Majestät vor den pergkgstötten hieten, auch zu hilf khamen, aber hierzue sonderbar, zu dem gemainen völkhl, so das maisst windisch ist, miesst man etlich khriegs erfaren sonnder personnen, wo man sÿ gehaben möcht, der windischen sprach khündig haben, die unnder demselben aufgennanten völckhl, ain ordnung zumachen, und sÿ anzustellen, und inen zuezusprachen wissten.

15. Wo es also nach gelegenhait wie man es befunden wurde, am pössten zusein, doch ungeverlich auf ain soliche mainung, wie hievor aufs khurzist in ainer eÿl beschriben und verzaichent, von stunden, an die handt genomen wurde, zweilft mir gar nit, die pergkhstet solden mit der hilf gottes, sich noch ain guete zeit vor dem Feindt erhalten mügen, dann Got der herr möcht ainem solichen ainfeltigen völgkhen, das treulich zu got ruefft, und das jhenig von herzen that, bald sovil sig und genad geben, als wann ain grosse menig Gots lessteren und wol machtlaufen gegenwertig wären etc. Wirdt man aber das nit von stunden, und zeitlich für die hanndt nemben, und den feindt ainmal in die pergkhsteet khomben lassen, so ist er schwärlich und mit grosser macht nit leichtlich mer aus dem pÿrg zubringen, dann er ain gepÿrg an dem anndern hat, die schlösser in und bei dem pergkhstetten khunden sich nit erhalten.

[16.] So miesste die Khunigliche Majestät järlichs einkhomens, derselben irer Khunigkiche Majestät camerguet, vil tausent gulden geraten und empern.

[17.] Der arm unnderthan, sonnderbar, ire khindlen, das jung unmundig und unverstänndig völckhl, wurde im glauben von Chrisste abgewisen, vil Christlicher Seelen im unglauber verfiert.

[18.] Der pass gegen Sibenburgen wird gesperrt.

[19.] Der feindt der Turgkh hat in den wälden gegen dem wasserfluss der Waag zukhomben, dann sich nit vil schlösser, vor inen schutzen oder halten wurden khinden, auch nit wärn mugen, das er nit die märcherisch gränitz geraichet, oder villeicht einemben wurde, ainen pass in Märchern zuhaben.

[20.] Ainen freÿen pass (in den wälden und gepyrgen) wurd er mit seinen Martalosen in den Zipss gewinen.

[21.] Und in summa, es ist gross zubesorgen, wo man ime nit eÿlend furkhombt, der feindt, welicher nit feirt, werde nit rue haben, die pergkhsteet zu unwiderpringlichen schaden under sich zubringen, Unnd ob man auch schon mit dem feindt auf ainen tribut hanndlet, so hält er khainen glauben, unnd wo man als dann nit alles thut, was er begert und haben wil so, ist nunmer khain frid, wie laider dass vil exempl verhannden sein.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 273 2022. 01. 27. 13:14:31

[22.] Wievol vil ansechlicher und hochverstendig personnen sonnder zweifl der sachen langst notturfftiglich wal nachgedacht bewegen, und durch ire getreue räthe, als erfarnere und wissendere, villeicht nutzlicher anzaigt werden haben, wie die pergkhsteet zuerhalten.

So beschiet doch dise ainfeltige gestelte verzaichnus zu khainem ruemb, sonder in ainer eil, und des pössten wegen, auf verpesserung hocherfarnnerer und verständigerer und wissunderer der sachen und gantz getreuer underthäniger wol mainung, sovil muglich, allain der Khunigliche Majästät Khuniglich camerguet und nutz zubedrachten, an welichem dann Ir Khunigliche Majästät mit erhaltung diser hungerischen pergkhstet, hoch und vil gelegen, der hafftung, so man die sachen recht und furderlich an die hannd nimbt, und zu wergkh stelt, das ain merer kriegs volkh auch ain grossere summa gelts, weder hievorangezaigt gehalten und aufgebracht wird mugen werden, das der Khunigliche Majästät auch zu der pergkhstet nutz und schutz, hochdiennstlich sol sein, underthänigchlich bittundt, dises gering bedennkhen mit gnadenim pössten anzunemen und zuversteen sich damit gehorsamlich bevelchend. Actum den XVIII tag Julÿ anno im lii-isten.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
FHKA	Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer
UG	Ungarische Gedenkbücher
HF	Hoffinanz Bücher (Expedit Index und Protokoll)
VUG	Vermischte Ungarische Gegenstände

*

Geőcze
1894 — Geőcze István: *Hadi tanácskozások az 1577-ik évben,* In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 6. (1894) 502–537, 647–673.

Hegyi
2019 — Hegyi Klára: *A füleki szandzsák,* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.

Kenyeres
2004 — Kenyeres István: *A királyi és királynéi „magánbirtokok" a 16. században,* In: *Századok,* 138. (2004) 5. sz. 1103–1148.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 274 2022. 01. 27. 13:14:31

Kenyeres
2008 Kenyeres István: *Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban,* Budapest, 2008.

Mátyás-Rausch–Póka
2019 Mátyás-Rausch Petra – Póka Ágnes: *Az ismeretlen földjén – Thorda Zsigmond jelentése a liptói bányászatról (1560),* In: *Lymbus,* 17. (2019) 29–84.

Pálffy
1996 Pálffy Géza: *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig,* In: *Történelmi Szemle,* 38. (1996) 2–3. sz. 163–217.

Sarusi Kiss
2004 Sarusi Kiss Béla: *Murány tisztviselői a XVI. században,* In: *Fons,* 11. (2004) 397–441.

Sarusi Kiss
2008 Sarusi Kiss Béla: *A természet által megerősített vár: Murány végvár és uradalma a 16. század második felében,* Budapest, 2008.

R. Várkonyi
1987 *Magyarország története 1526–1686,* I, szerk. R. Várkonyi Ágnes, Budapest, 1987.

Lymbus_2021_1_kötet_KÖNYV.indb 275 2022. 01. 27. 13:14:31